

جواد فاضل و تاریخ نگاری‌های مذهبی او

○ امیر سعیدالهی

نهضت ساده‌نویسی زندگینامه‌ها و مسائل مذهبی در ایران از حرکت‌های جدیدی است که شاید سابقه آن به نیم قرن نرسد. این نهضت را باید یکی از عوامل اصلی رویکرد قشرهای تحصیل کرده و جوان به مذهب به مثابه یکی از ابزارهای مبارزه و حیات سیاسی به شمار آورد که همچون نهضت‌های دیگر، ادوار تکاملی خاص خود را دارا بوده است.

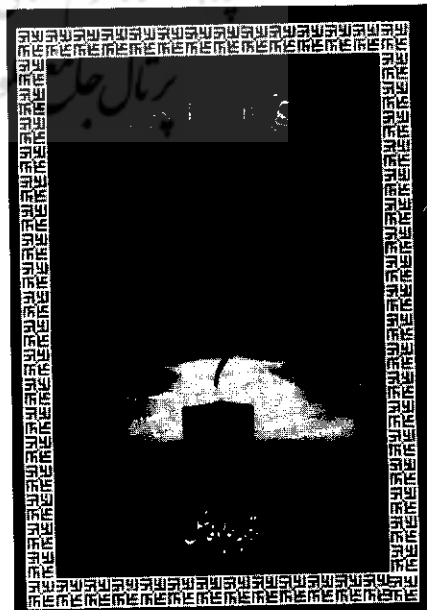
اصولاً استفاده از زبان عربی به عنوان زبان مذهب و کاربرد آن به عنوان ابزار استنباط احکام فقهی که پس از گسترش اسلام در ایران رایج شد از یک طرف و قرار داشتن این ابزار در دست اقشار مختلف علما و مجتهدین از طرف دیگر به روی آوردن بیش از پیش مردم به این قشر جهت آگاهی‌های مذهبی و دریافت احکام فقهی منجر شد. بخصوص که گستردگی وسیع بی‌سوادی در میان مردم طی قرون اخیر و عدم امکان نشر معارف دینی به صورت بی‌واسطه به این رابطه کمک می‌کرد. ضمن اینکه نسخه‌های خطی کتابهای فقهی و مذهبی بسیار کمیاب و مردم بدان‌ها دسترسی نداشتند.

اگرچه در دوره صفویه و قاجاریه کوشش‌هایی برای فارسی‌نویسی و ارائه و انتقال مباحث و مسائل مذهبی به زبان فارسی صورت گرفت اما مسلماً نشر متکلف این منابع، پائین بودن سطح سواد و کمیاب بودن نسخه‌ها کماکان مسؤولیت علما و مبلغین مذهبی را به عنوان تنها مسیر دریافت احکام و سیره‌های مذهبی حفظ می‌کرد. به عبارت دیگر تنها در پای منبر و عاظ بود که مردم با آموزه‌های مذهبی چه از نظر احکام و اخلاق، چه از لحاظ سرگذشت و تاریخ آشنا می‌شدند.

رواج صنعت چاپ سنگی در ایران در نیمه دوم قرن سیزدهم قمری موجب دسترسی همگانی به این آثار شد. ضمن آنکه تنی چند از علما نیز دست به نگارش کتب فقهی و مقاتل و نیز متون تاریخی اسلامی به زبان فارسی زدند که در این زمینه باید از آثار شیخ عباس قمی در زمینه سیره معصومین از جمله کتاب مشهور وی **منتهی‌الامال** یاد کرد که تا امروز نیز مورد استفاده می‌باشد. هرچند که انشاء و شیوه نگارش آن مربوط به مکتب نثرنویسی عصر ناصری است.

در دهه ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۰

ه. ش که یکی از پرحادثه‌ترین ادوار تاریخ معاصر ما به شمار می‌رود و جامعه ما با فعالیت‌های کسروی، ترورهای سیاسی فدائیان اسلام و نیز نهضت ملی شدن نفت مواجه شده بود، جواد فاضل همتی بلند به خرج داد و در ۲۸ سالگی با استفاده از تسلطی که به زبان عربی داشت دست به ترجمه و انتشار کتابهای مذهبی به زبان فارسی زد



نهضت ساده‌نویسی زندگینامه‌ها و مسائل مذهبی در ایران از حرکت‌های جدیدی است که شاید سابقه آن به نیم قرن نرسد. این نهضت را باید یکی از عوامل اصلی رویکرد قشرهای تحصیل کرده و جوان به مذهب به مثابه یکی از ابزارهای مبارزه و حیات سیاسی به شمار آورد که همچون نهضت‌های دیگر، ادوار تکاملی خاص خود را دارا بوده است



علی‌ایحال با دور شدن از دوره قاجار و ورود به دوران جدید و گرایش به ساده‌نویسی در میان نسل‌های جدید جامعه، استفاده از نثرهای مذهبی قدیمی بیش از پیش مشکل شد و نسل‌های جدید دانشگاهی اصولاً خود را با این گونه متون بیگانه احساس می‌کردند و گرایش چندانی به مراجعه به آنها و مطالعه نثر ناآشنای آنها نداشتند. ضمن اینکه تحولات عصر پهلوی اول و پر کردن فضای فرهنگی کشور از اسطوره‌های ایران باستان و تبلیغات وسیع حزب توده در اوایل دوران پهلوی دوم خطر دور کردن نسل جوان از آموزه‌های مذهبی را به دنبال داشت.

در چنین شرایطی یعنی در دهه ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۰ ه. ش که یکی از پر حادثه‌ترین ادوار تاریخ معاصر ما به شمار می‌رود و جامعه ما با فعالیت‌های کمسروی، ترورهای سیاسی فدائیان اسلام و نیز نهضت ملی شدن نفت مواجه شده بود، جواد فاضل همتی بلند به خرج داد و در ۲۸ سالگی با استفاده از تسلطی که به زبان عربی داشت دست به ترجمه و انتشار کتابهای مذهبی به زبان فارسی زد که معروف‌ترین آنها کار وی بر روی نهج‌البلاغه بود. کاری که با استقبال وسیع قشرهای جوان و روشنفکر مواجه شد. از این نظر جواد فاضل را می‌توان از پیشگامان راهی دانست که بعدها توسط دکتر علی شریعتی و استاد مرتضی مطهری به تکامل رسید، یعنی طرح مسائل مذهبی به زبان امروزی و ارائه برداشت‌های تازه از مسائل کهن اسلامی در واقع پیوند دادن مستقیم مردم با متون و منابع مذهبی و فقهی از این دوره آغاز شد و تا انقلاب اسلامی به رشد و بالندگی رسید.

جواد فاضل در سال ۱۲۹۳ شمسی در لاریجان آمل به دنیا آمد. تحصیلات ابتدائی را در دبستان پهلوی آمل انجام داد و سپس به تحصیلات دینی پرداخت. در سال ۱۳۱۷ ش به سمت دبیر ادبیات و روان‌شناسی در دانشسرای مقدماتی بابل مشغول خدمت شد و بعد از یکسال برای ادامه تحصیل به تهران آمد و در سال ۱۳۲۴ از دانشکده الهیات دانشگاه تهران فارغ‌التحصیل گردید و سپس در وزارت کشاورزی با سمت مترجم وارد خدمت شد. وی با زبان‌های عربی و فرانسه آشنایی کامل داشت و علاوه بر متون مذهبی، آثار

بعضی از نویسندگان عرب از جمله محمد احمدالساوی، شیخ محمد عبده، محمد عبدالله رغان المصری، جرجی زیدان و نیز نویسندگان غربی از جمله پل بورژه، موریس دوکیرا و اشتفان تسوایک را به فارسی ترجمه کرده است. ضمن اینکه داستان‌های عامه‌پسند بسیاری را نیز به رشته تحریر درآورد که در میان نسل نوجوان آن روزگار خوانندگان زیادی داشت.

«جواد فاضل جوانی بود پرشور، با نشاط، خنده‌رو و بشاش. چه در موقع نوشتن داستانهای عشقی و چه هنگام رفتن به خانه یا اداره در صورتش کمتر اثری از غم و اندوه دیده نمی‌شد.»^۲

«پوستی سفید و چهره‌ای سرخگون داشت و با وجود بی‌پولی یا کم‌پولی شیک و آراسته و مطابق مد روز لباس می‌پوشید ولی اصلاً و اخلاقاً طلبه بود. در کوشش‌های متجددانه و فرنگی‌ماب‌نمایی، نه تنها موفق نبود بلکه گاه مصنوعی و متکلف نیز به نظر می‌رسید. اما شور و سرور صادقانه و مهر و محبت صمیمانه‌ای که همیشه همراه و آمیخته با خنده‌های بلند ابراز می‌داشت جبران آن تصنع و تکلف گهگاه را می‌کرد. به‌ویژه آنکه خوب و روان می‌نوشت.»^۳

همانگونه که گذشت، نخستین و مهم‌ترین اثری که جواد فاضل در زمینه تاریخ‌نگاری مذهبی منتشر کرد کتاب سخنان علی (ع) از نهج‌البلاغه بود.

در ترجمه نهج‌البلاغه که برای شیعیان در کنار قرآن کریم جای دارد قبلاً کوشش‌های معدودی صورت گرفته بود. ظاهراً قدیمی‌ترین ترجمه فارسی این کتاب، شرح و ترجمه جلال‌الدین حسین اردبیلی، معاصر شاه‌اسماعیل صفوی است و پس از آن ترجمه و شرح

جواد فاضل را می‌توان از پیشگامان راهی دانست که بعدها توسط دکتر علی شریعتی و استاد مرتضی مطهری به تکامل رسید، یعنی طرح مسائل مذهبی به زبان امروزی و ارائه برداشت‌های تازه از مسائل کهن اسلامی در واقع پیوند دادن مستقیم مردم با متون و منابع مذهبی و فقهی از این دوره آغاز شد و تا انقلاب اسلامی به رشد و بالندگی رسید

جواد فاضل را در واقع، باید آغازگر نهضت ترجمه‌های جدید از نهج البلاغه به شمار آورد که در سال ۱۳۲۱ ش بدین کوشش برخاست و سه جلد نخست آن در سال ۱۳۲۵ ش در تهران منتشر شد و جلدهای بعدی آن تا سال ۱۳۳۱ منتشر و در سال ۱۳۳۳ نیز متن کامل آن در ۶۵۶ صفحه وارد بازار شد و در همان سال به چاپ هفتم و تا سال ۱۳۷۵ ش به چاپ بیست و یکم رسید

پس از ما نخواهد که در مقدمه این کتاب نام نامی وی را به لب بیاوریم و از عجز خود در خجلت و حیرت فرو رویم.

این کتاب هرچه در دیوان فضائل امام کریم ما کوچک باشد، برای ما بسیار بزرگ است. زیرا سند مطمئنی است که می‌تواند تا حدودی لفظ و لغت گفتار پیشوای عظیم‌الشان ما را برای دنیا ترجمه کند و با بیان بلیغ خود تعالیم عالیه اسلام را تفسیر فرماید. اقتضای روزگار این بود که برای آخرین بار این کتاب مقدس به دست ترجمه بیفتد و به آن فارسی که دلخواه عصر حاضر است انتقال یابد و مقدر بود که این همای سعادت بر سر من بال بگشاید.^۵

به گفته وی «ترجمه این کتاب مستطاب از سال ۱۳۲۱ آغاز شد و در سال ۱۳۳۰ به پایان رسید. بدیهی است که در این ده سال عمر یکجا بر ترجمه نهج البلاغه سر نشده ولی اگر بگویم که شریفترین و عزیزترین

اوقاتم در راه این کتاب گذشته به گزاف سخنی نگفته‌ام».^۶

در سال ۱۳۳۳ شمسی نیز ترجمه صحیفه کامله سجادیه به قلم جواد فاضل در ۴۹۸ صفحه به بازار آمد و ارائه این دو کار سنگین ادبی نشان از پشتکار و فعالیت فشرده او در این سال‌ها دارد. پس از جواد فاضل بود که سیدعلی نقی فیض الاسلام نیز خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان کوتاه امام علی را البته با ترجمه لفظ به لفظ و توضیح منتشر کرد و در سال‌های بعد ترجمه‌های دیگری نیز از نهج البلاغه متدرجاً وارد بازار شد.

با این وصف آثار مذهبی جواد فاضل محدود به این دو اثر نیست بلکه تاریخ‌نگاری‌های مذهبی وی را باید از مراجع مهم تاریخ اسلام به زبان فارسی به شمار آورد که عبارتند از:

مجموعه معصومین چهارده گانه

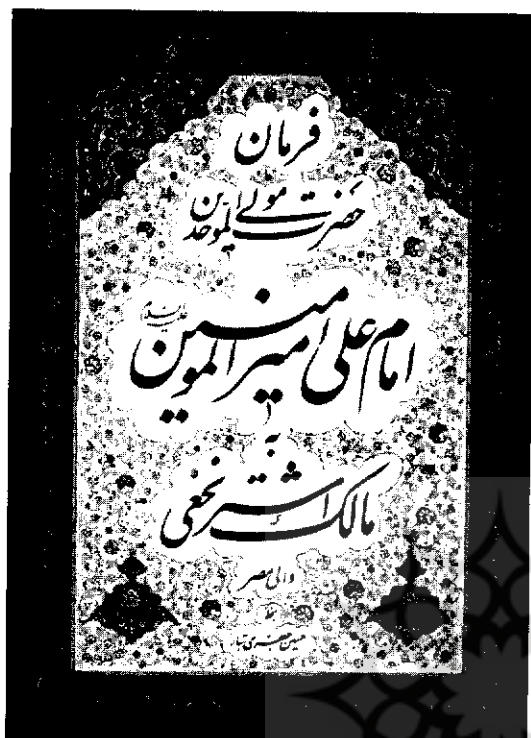


ملافتح‌الله کاشانی متوفی به سال ۹۹۸ ق است که آنرا تنبیه الغافلین نامیده است. ولی پس از آن کوشش منسجمی جهت ترجمه این کتاب تا نیم قرن اخیر صورت نگرفت.^۷

جواد فاضل را در واقع، باید آغازگر نهضت ترجمه‌های جدید از نهج البلاغه به شمار آورد که در سال ۱۳۲۱ ش بدین کوشش برخاست و سه جلد نخست آن در سال ۱۳۲۵ ش در تهران منتشر شد و جلدهای بعدی آن تا سال ۱۳۳۱ منتشر و در سال ۱۳۳۳ نیز متن کامل آن در ۶۵۶ صفحه وارد بازار شد و در همان سال به چاپ هفتم و تا سال ۱۳۷۵ ش به چاپ بیست و یکم رسید. نثر شیوا و روانی که وی در ترجمه سخنان و خطبه‌های شاه مردان، علی‌بن ابیطالب (ع) به کار گرفته بود با اشتیاق فراوان و علاقه مردم مواجه شد و نام او را بر سر زبان‌ها انداخت.

اگرچه گفته می‌شود که انتخاب روش آزاد در ترجمه نهج البلاغه از دقت علمی و سندیت آن کاسته است لیکن این روش جذابیت آن را دو چندان نموده است. وی در مقدمه یکی از چاپ‌های سخنان علی از نهج البلاغه می‌نویسد:

«در تابستان سال ۱۳۲۱ همه روزه از ساعت ۳ تا ۹ بعدازظهر ذره کوچکی بودم که کوچک‌تر از ذره خاک در فروغ آفتاب فکر و سخن علی (ع) پرپر می‌زدم و مثل پروانه می‌سوختم و در پرواز بودم. به اقبانوس بیکرانی افتاده بودم که گوهر در سینه و موج بر لب داشت. من دست و پا می‌زدم تا راهی به این ملتزم عمیق بیابم و مشتکی از آنچه در سینه دارم بردارم تا گنجایش این مشت کوچک چه باشد. شخصیت اقدس و اعلائی علی ارواحنا فداء بالاتر از زبان و قلم ما است.



«جواد فاضل»، با زبان های عربی و فرانسه
 آشنایی کامل داشت و علاوه بر متون
 مذهبی، آثار بعضی از نویسندگان عرب از
 جمله محمد احمدالساوی، شیخ محمد عبده،
 محمد عبدالله رعانان المصری، جرجی
 زیدان و نیز نویسندگان غربی از جمله پل
 بورژ، موریس دوکبرا و اشتفان تسوایک را
 به فارسی ترجمه کرده است

جلد اول این مجموعه تحت عنوان «نخستین معصوم، محمدبن
 عبدالله» در سال ۱۳۳۵ ش توسط انتشارات علمی عرضه شد و تا جلد
 نهم که به «معصوم چهاردهم» اختصاص داشت ادامه یافت.
 فرمان مبارک، ترجمه عهدنامه مالک اشتر ۱۳۲۷، ۱۳۱ ص
 دختران پیغمبر سخن می گویند (شامل شرح زندگی و سخنان
 حضرت فاطمه زهرا، زینب کبری، ام کلثوم، سکینه)، ۱۳۲۷، ۹۵ ص،
 معرفت

خطبه های محمد (ص)، ۱۳۳۰، ۱۳۰ ص، علمی
 سخنان حسین بن علی (ع)، ۱۳۳۴، ۱۶۳ ص، علمی
 پیامبران (قصه های قرآن)، ۲ ج، ۴۶۳ ص، ۱۳۳۹، علمی
 هفدهم رمضان، نوشته جرجی زیدان، ترجمه جواد فاضل، ۱۳۴۲

کتابهای جیبی

داستان نیکان و پاکان، گردآورنده جواد فاضل، وزارت فرهنگ،
 ۱۳۴۱

طب و بهداشت در اسلام (ترجمه طب النبی، طب الصادق،
 طب الرضا)، ۱۳۴۰، ۲۲۴ ص، فردوسی، ۱۳۶۳.

فرزندان ابوطالب، ۳ ج، ۹۴۲ ص، ۱۳۳۹ علمی
 وصیت حضرت امیر به امام حسن (ع)، ۴۰ ص، جیبی

شگفتا که فاضل نیز همچون شریعتی و مطهری در نیمه راه
 زندگی از حرکت باز ایستاد و مرگ ناگهانی وی در سال ۱۳۴۰ (در
 ۴۷ سالگی) نقطه پایان بر کوشش هایش گذاشت. اگرچه دو اثر مهم
 وی یعنی سخنان علی از نهج البلاغه و ترجمه صحیفه سجادیه هنوز
 زیر دستگاههای چاپ قرار دارند.

خوشبختانه طی دو سال اخیر ویرایش تازه ای از آثار شادروان
 جواد فاضل به همت آقای علی اصغر عبداللهی و عمدتاً توسط نشر
 افراسیاب روانه بازار شده است که جای خالی آثار او را تا حدودی پر
 می کند و نسل جوان را با قلم شیرین و روان او آشنا می نماید. از
 جمله، مجموعه کامل چهارده معصوم در این سری، طی سالهای
 ۷۹-۱۳۷۸ به چاپ رسیده است.

عناوین جدیدی نیز از جواد فاضل مانند:

زندگی نامه قمر بنی هاشم، ۱۳۷۹؛ زندگی پرماجرای مختار،

۱۳۷۹؛ قصص الانبیاء، ۱۳۸۰؛ توسط انتشارات افسون به آثار وی
 اضافه شده است. همچنین کتاب های نهج البلاغه و صحیفه
 سجادیه نیز توسط چند مؤسسه انتشاراتی دیگر از جمله سوره مهر،
 قائد، نگارستان کتاب، بهزاد جاویدنیا، مرشد و دادار جدیداً به زیور
 طبع آراسته شده است. مسائل نغز و بدیعی که جواد فاضل در
 بررسی زندگی معصومین مطرح می نماید در بسیاری از موارد جدید
 و جالب است که البته بررسی هر کدام فرصت دیگری را می طلبد.

پی نوشت ها:

- ۱ - مولفین کتب چاپی فارسی و عربی، ۲ جلد، خانباامشار
 (تهران) بی تا، ۱۳۴۰ ش.
- ۲ - نجفعلی پسیان و خسرو مقتصد، در عصر دو پهلوی، تهران،
 جاویدان، ۱۳۷۷ ش، ص ۵۹۰.
- ۳ - روزنامه اطلاعات، ۱۳۷۰/۵/۱۲.
- ۴ - از مقدمه «نهج البلاغه» ترجمه دکتر سیدجعفر شهیدی،
 تهران، علمی و فرهنگی.
- ۵ - سخنان علی از نهج البلاغه، ترجمه جواد فاضل، چاپ ششم،
 مقدمه.
- ۶ - همان، مقدمه چاپ هفتم.